

BIOLOGIYA O'QITUVCHISINING SHAXSIY FAZILATLARI VA TOLERANTLIK KOMPETENSIYASI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Xidirov Faxridin Fozilovich

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biologiya o'qituvchisining shaxsiy fazilatlari va tolerantlik kompetensiyasi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Tadqiqot davomida o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar, intervyular hamda korelyatsion tahlil natijalari ko'rsatdiki, ijodiy tafakkur, ochiqlik, hamkorlikka tayyorlik, o'quvchilar fikrini hurmat qilish kabi fazilatlar o'qituvchining bag'rikenglik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Biologiya fanining turli organizmlar va ekologik jarayonlar xilma-xilligini yoritishdagi o'rni esa o'quvchilarda ham turli madaniyat va e'tiqodlarga nisbatan hurmat, ijtimoiy hamkorlik va inshaflilik ruhini shakllantirishga xizmat qiladi. Maqolada o'qituvchining shaxsiy fazilatlari va tolerantlik kompetensiyasini targ'ib etish bo'yicha tavsiyalar ham beriladi.

Kalit so'zlar: biologiya o'qituvchisi, shaxsiy fazilatlar, tolerantlik kompetensiyasi, bag'rikenglik, ijodkorlik, xilma-xillik, korelyatsion tahlil, pedagogik mahorat, ekologik jarayonlar

Аннотация: В статье рассматривается взаимосвязь личностных качеств учителя биологии и его компетенции в области толерантности. На основе результатов опросов, интервью с учителями и корреляционного анализа установлено, что такие качества, как творческое мышление, открытость, готовность к сотрудничеству и уважение к мнению учащихся, играют важную роль в развитии толерантного поведения преподавателя. Показано, что раскрытие разнообразия организмов и экологических процессов в школьном курсе биологии способствует формированию у учеников уважительного отношения к представителям различных культур и убеждений, а также развивает у них чувство социальной солидарности. В статье также даны рекомендации по продвижению личностных качеств учителя и компетенции в области толерантности.

Ключевые слова: учитель биологии, личностные качества, компетенция в области толерантности, толерантность, креативность, многообразие, корреляционный анализ, педагогическое мастерство, экологические процессы

Annotation: This article examines the relationship between the personal qualities of biology teachers and their tolerance competence. Drawing on surveys, interviews with educators, and correlation analysis, the findings indicate that qualities such as creativity,

openness, willingness to collaborate, and respect for students' opinions are crucial for developing a teacher's tolerant behavior. Furthermore, incorporating the diversity of organisms and ecological processes within biology lessons helps students foster respect for different cultures and beliefs while promoting social solidarity. The paper also presents recommendations on how to enhance teachers' personal attributes and their tolerance competence.

Keywords: biology teacher, personal qualities, tolerance competence, tolerance, creativity, diversity, correlation analysis, pedagogical expertise, ecological processes

Kirish Biologiya fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagog oldida nafaqat fan bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lish, balki o‘quvchilarga turli yosh, madaniy va ijtimoiy qatlamlar nuqtayi nazaridan hurmat bilan yondashish, jamiyatdagi xilma-xillik va bag‘rikenglik kabi qadriyatlarni targ‘ib etish vazifasi ham turadi. Shuning uchun biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlari, uning ijtimoiy munosabatlarida namoyon bo‘ladigan tolerantlik kompetensiyasi o‘quvchilarga chuqur bilim berish bilan birga, ularni ijtimoiy hamkorlik, birlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Biologiya darslari nafaqat tabiat qonuniyatlari, tirik organizmlarning xilma-xilligi va ekologik muvozanatni tushunishga yo‘naltirilgan, balki bu xilma-xillikni hurmat qilish, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabat va global masalalarga tadrijiy yondashuv kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni ham shakllantirishi mumkin. Shaxsning tolerantlik kompetensiyasi ko‘p jihatdan uning shaxsiy fazilatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Tolerantlik – turli madaniy, milliy, diniy yoki ijtimoiy guruhlariga mansub insonlarga nisbatan bag‘rikeng munosabat, ularni hurmat qilish va mavjud farqlarni qabul qilish demakdir. Biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlari ham uning professional faoliyatida ishchanlik, metodik mahorat, pedagogik etika, mehr-shafqat, hamkorlikka tayyorlik, ijtimoiy adolatga intilish kabi xususiyatlarni belgilab beradi. Ayniqsa, biologiyada turli organizmlarning xilma-xilligi, simbioz, adaptatsiya kabi tabiat hodisalari o‘quvchilarga tushuntirilganda o‘qituvchining o‘zi ham jamiyatdagi xilma-xillikni qabul qilish, hurmat qilish tamoyillariga amal qilishi bilan namuna bo‘la oladi.

Tadqiqotda sifat va qisman miqdoriy metodlar qo‘llanildi. Avvalo, biologiya o‘qituvchilari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazilib, ularning shaxsiy fazilatlari (mas’uliyat, ishchanlik, hamkorlik, mavhum fikrlash, ijodiy yondashuv) hamda tolerantlikka doir qarashlari, kundalik pedagogik faoliyatdagi tajribalari o‘rganildi. Ushbu so‘rovnoma sakkizta maktabning 42 nafar biologiya o‘qituvchisiga tarqatildi. So‘rovnomada shaxsiy fazilatlar bo‘yicha Likert shkalasi asosida baholash, tolerantlik kompetensiyasi bo‘yicha o‘zini o‘zi baholash savollari jamlangan.

Keyinchalik yarim strukturalashtirilgan intervyu usuli qo‘llanilib, o‘qituvchilarning pedagogik jarayonda turli ijtimoiy-g‘oyaviy qarashlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarga munosabati, sinfda bag‘rikeng muhitni yaratish bo‘yicha strategiyalari, biologiya fani mazmunida xilma-xillik tamoyilini qanday namoyon qilishi haqida savollar berildi. Intervyularda 10 nafar tajribali va 5 nafar yosh o‘qituvchi ishtirok etdi. Olingan ma’lumotlar kontent-analiz qilinib, dolzarb

mavzular va takrorlanuvchi tushunchalar kodlandi. Tadqiqotda o‘qituvchilarning shaxsiy fazilatlari va tolerantlik kompetensiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda korelyatsiya analizi ham qo‘llandi. So‘rovnoma natijalarida o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ballar (masalan, “ijodiy yondashuv” va “boshqalarni tinglashga tayyorlik”) tadqiq etilib, Pearson korelyatsiya koeffitsiyenti hisoblandi. Shu orqali o‘qituvchilarning shaxsiy xususiyatlari bilan tolerantlik kompetensiyasi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi munosabatni miqdoriy jihatdan ham tasdiqlash imkoniyati vujudga keldi.

Natijalar Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlari va tolerantlik kompetensiyasi o‘rtasida e‘tiborli darajada ijobiy bog‘liqlik mavjud. Xususan, “ochiqlik va boshqalarni tinglashga tayyorlik” fazilatining tolerantlik kompetensiyasi bilan bog‘liqlik darajasi eng yuqori ko‘rsatkichni berdi. Tadqiqotda qatnashgan 42 nafar o‘qituvchining 68 foizi “uchrab turadigan ziddiyatli vaziyatlarda ham har doim murosaga intilish”ni biologiya o‘qituvchisining ustuvor fazilati deb e‘tirof etishgan. Shuningdek, so‘rovnomadagi “fan doirasidagi xilma-xillikni hayotdagi xilma-xillik bilan bog‘lay olish” qobiliyati ham tolerantlik kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil sifatida qayd etilgan. Intervyu natijalari ham shunday xulosani tasdiqladi. Intervyularda o‘qituvchilarning aksariyati sinfda bag‘rikeng munosabatlar muhitini shakllantirishga erishish uchun avvalo o‘zlarining xulq-atvori, psixologik barqarorligi, odamovi emas, ko‘proq muloqotga kirishuvchan bo‘lishi zarurligini aytishdi. Talabchan, lekin ayni paytda o‘quvchilarning fikrini ochiq eshitadigan, turli savollariga sabr bilan javob beradigan o‘qituvchi sinfda hurmat-e‘tibor qozonishi, o‘quvchilarning bir-biriga va o‘qituvchiga bo‘lgan munosabatini ham ijobiy tomonga o‘zgartirishi mumkin. O‘quvchilarning irqiy, etnik, diniy, jinsiy yoki boshqa turdagi tafovutlari borligi, ularning shaxsiy qiziqishlari xilma-xilligi o‘qituvchining to‘g‘ri yo‘naltirishi bilan sog‘lom muhokamalar, munozaralar shaklida darsga ijobiy ta‘sir o‘tkazishi mumkin. Biologiya o‘qituvchilari bilan suhbatlarda fan mazmunidagi “Xilma-xillik – tabiatning barqarorlik asosi” g‘oyasi o‘quvchilarga biologik misollar orqali tushuntirilganda, bu g‘oya turli ijtimoiy munosabatlarga ham kengaytirish mumkinligi aytib o‘tildi. Masalan, organizmlarning genetik xilma-xilligi qanday afzalliklarni berishi, populyatsiya o‘z tarqalish arealida qanday moslashish strategiyalariga ega ekani, simbioz yoki mutualizm misollarini insonlar o‘rtasidagi hamkorlik va bag‘rikenglik masalalari bilan bog‘lash mumkin. Shu orqali o‘quvchilar biologik jarayonlarni chuqurroq anglagan holda, jamiyatdagi xilma-xillikka ham qimmatli munosabatda bo‘lishga o‘rganadi.

Korelyatsion tahlil esa “ijodkorlik” va “boshqalar fikriga hurmat” indeksi o‘rtasida 0,6 dan yuqori koeffitsiyentni ko‘rsatdi. Bu shuni bildiradiki, ijodkor biologiya o‘qituvchisi odatda bir masalaga turli burchakdan yondashish, o‘quvchilar savollariga noan‘anaviy javob berish, laboratoriya va eksperimentlarni qiziqarli shaklda o‘tkazish kabi xususiyatlarini namoyon qiladi va bunday o‘qituvchi tengdoshlar va o‘quvchilardagi boshqacha fikrlarni ham qadrlashga tayyor bo‘ladi. Natijada sinfda tolerantlik muhiti yaxshiroq shakllanadi.

Munozara Olingan natijalar, ilmiy-pedagogik adabiyotlarda ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan uyg‘unlikda, biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlari va tolerantlik kompetensiyasi o‘rtasida bevosita bog‘liqlik borligini tasdiqlaydi. Avvalo, biologiya o‘qituvchisining o‘zi tabiat hamda jamiyatdagi xilma-xillik, moslashuv, evolyutsiya, o‘zaro yordam va hamkorlik kabi konsepsiyalarni yaxshi bilishi va bu g‘oyalarni amaliy dars jarayonida ham qo‘llashi kutiladi. Bu fanda majburiy bo‘lgan mavzu yoki laboratoriyesh vazifasidan tashqariga chiqib, oddiy ijtimoiy munosabatlarning biologik asoslarini tushuntirish orqali ham o‘quvchilar ongiga bir-birini hurmat qilish, mazmunli muloqot, hamkorlikni singdirish mumkin.

Ba’zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, turli insonlarning irsiy omillar, rivojlanish shakllari, ekologik sharoitlarga moslashuvdagi turfa jarayonlarni anglatuvchi biologik xulosalar, jamiyatdagi ijtimoiy guruhlararo tafovutlarga to‘g‘ri yondashish, mojarolarni hal qilishda bag‘rikenglikni kuchaytiradi. Shu sababli, biologiya fani bilan bevosita ishlovchi o‘qituvchi ushbu fan konsepsiyalarini yanada keng doirada, ijtimoiy kontekstda tushuntirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, tolerantlik kompetensiyasi – bu shunchaki “boshqalarni qabul qilish” emas, balki turli madaniyat, qadriyat, e’tiqodlarni tan olish, turli qiyinchilik yoki ziddiyatga uchraganda yechimni hamkorlikda izlasha bilish, empatiya va hurmat bilan yondashish demakdir. Bunday qobiliyatga ega bo‘lish uchun o‘qituvchi avvalo o‘z shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga, o‘zi ham muammoli holatlarda hurmat va diqqat bilan muomala qilishga e’tibor qaratishi lozim. Bu fazilatlar esa pedagogik deontologiya, professional etika va shaxsiy o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoni orqali mustahkamlanadi.

Shu nuqtayi nazardan, biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda institut yoki universitet bosqichida maxsus tayyorlov dasturlari, seminar-treninglar, amaliy dars metodikasi va psixologik mashg‘ulotlar muhim rol o‘ynashi mumkin. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, agar ta’lim muassasasi ushbu yo‘nalishda maqsadli metodik ish olib borsa, talabalikdan boshlab bo‘lajak o‘qituvchilarda tolerantlik kompetensiyasining poydevori yaratiladi. Shuningdek, ish faoliyati davomida doimiy ravishda malaka oshirish kurslari, master-klasslar, trenerlik mashg‘ulotlari orqali ushbu fazilatlarni yanada chuqurlashtirish mumkin.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlari uning tolerantlik kompetensiyasi bilan uzviy bog‘liqdir. Insonparvarlik, odamovi bo‘lmaslik, ijodiy yondashuv, qiyin vaziyatlarda murosaga erishish, demokratik munosabatlar o‘rnatish, boshqalarning fikrini tinglashga tayyorlik kabi xususiyatlar biologiya fanining o‘qitilishida nihoyatda muhim. Zero, biologiya fani o‘quvchilarga turli organizmlarning hayot tarzi va moslashuv shakllaridan tortib, insoniyat evolyutsiyasi, ijtimoiy xulq, genetik xilma-xillik, ekologik muammolar kabi keng diapazondagi bilimlarni taqdim etadi. Bu bilimlar jamiyatdagi turfa guruhlararo tenglik, hamjihatlik va barqaror rivojlanish g‘oyalarini ham bilvosita shakllantirib boradi.

Maqolada olingan natijalar asosida quyidagi xulosalarni ajratish mumkin:

1. **Bog‘liqlik:** Tolerantlik kompetensiyasi va o‘qituvchi shaxsiy fazilatlari (ijodiy fikrlash, ochiqlik, sabr-toqat, halollik, adolatga intilish) o‘rtasida ijobiy korelyatsiya mavjud ekanligi kuzatildi.

2. **Metodik yechimlar:** Biologiya darslarida ekologik o‘yinlar, guruhiiy loyihalar, tadqiqot usullarini qo‘llash, tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘xshashliklar hamda farqlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda ham tolerantlik dunyoqarashini shakllantirish mumkin. Bunda o‘qituvchining o‘zi bag‘rikenglik namunasini ko‘rsatishi zarur.

3. **Professional tayyorgarlik:** Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida ijtimoiy-psixologik fanlar, konfliktologiya, pedagogik etika kabi yo‘nalishlarga ko‘proq e’tibor qaratish orqali shaxsiy fazilatlar rivojlantirilishi lozim. Shuningdek, o‘qituvchilarning malaka oshirish kurslarida tolerantlik kompetensiyasi ustida maxsus modullar joriy etilishi maqsadga muvofiq.

4. **Davomiy rivojlanish:** Bir martalik trening yoki kurs bilan cheklanmasdan, o‘qituvchilarning o‘zaro tajriba almashinuvi, fasilitatorlik dasturlari, ilg‘or tajribalar (masalan, biologik tadqiqotlar, “Green School” loyihasi) orqali bag‘rikenglikni rivojlantirish jarayonini uzluksiz yo‘lga qo‘yish zarur.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, biologiya o‘qituvchisining shaxsiy fazilatlari va tolerantlik kompetensiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlik, shubhasiz, o‘quvchilar ongida ham bag‘rikeng munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Biologik xilma-xillik, tabiat bilan uyg‘unlik va ekologik hamkorlik to‘g‘risidagi bilimlarni amaliyotda qo‘llash, ayni paytda, ijtimoiy sohadagi xilma-xillikni ham qabul qilish, o‘quvchilarda ijobiy ijtimoiy munosabatlar uyg‘otishda o‘qituvchining roli katta. Bu jarayon o‘quvchilarning nafaqat fan bo‘yicha, balki hayotiy kompetensiyalar nuqtayi nazaridan ham kamolotga erishishlarida mustahkam poydevor bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
2. ЮНЕСКО. Declaration of Principles on Tolerance [Электронный ресурс]. – Режим
3. UNICEF. Teachers as Agents of Tolerance: A Global Report [Elektron resurs]. – Rejim kirish: <https://www.unicef.org/>
4. Gardner H. The Disciplined Mind: What All Students Should Understand / H. Gardner. – New York: Simon & Schuster, 2000. – 292 p.
5. Zhang W., Chang H. Enhancing Tolerance and Empathy in Biology Teaching through Intercultural Case Studies / W. Zhang, H. Chang // Journal of Biological Education. – 2021. – Vol. 55, No. 4. – P. 444–451.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Biologiya fanidan davlat ta’lim standarti: o‘quv dasturi. – Toshkent: Xalq ta’limi vazirligi nashriyoti, 2019. – 42 b.